

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 126-133

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 126-133

УДК: 327.39:061.1ЄС

© Олександр Моцик¹

Наукові розвідки та підходи до інтеграційних процесів у Європейському Союзі

Стаття присвячена сучасним тенденціям вивчення інтеграційних процесів. Дослідження методологічні принципи та підходи до вивчення тематики інтеграцій. Зокрема проаналізовано рівні інтеграцію: індивідуальний, регіональний, внутрішньодержавний, міждержавний, глобальний. Також виділено та охарактеризовано різні форми інтеграції: політичну, економічну, інформаційну, культурну та інші. Проаналізовано процеси інтеграції як результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій. Доведено, що інтеграція має декілька рівнів свого розвитку. Взаємодія на рівні підприємств та організацій (перший рівень) – безпосередніх виробників товарів та послуг. Інтегрування основних ланок економік різних країн доповнюється взаємодією на рівні держав (другий рівень). Третій рівень розвитку інтеграційних процесів – взаємодія на рівні партій та організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн – може бути визначений як соціально-політичний. Четвертий рівень – це рівень власне інтеграційного угруповання як економічної спільноти з властивими їй характерними рисами та особливостями. Зазначено, що сьогодні застосовують політологічні підходи до вивчення інтеграції. Важливим є такі підходи: федералізм, функціоналізм, комунікативний підхід й ін.

Ключові слова

Інтеграція, рівні, підходи, дослідження, європейська інтеграція, політика, економіка, особливості.

Research and approaches to the integration processes in the European Union

The article is devoted to the study of modern trends of integration processes. We studied the methodological principles and approaches to the study of the integration of subjects. Specifically analyzed integration levels: individual, regional, domestic, interstate, global. Also, isolated and characterized various forms of integration: political, economic, informational, cultural and others. We analyzed the integration process as a result of the relationship, cooperation, convergence and integration into a single unit of any parts, components countries, their economies, social and political structures, cultural, social and political groups, ethnic groups, political parties, movements and organizations. It is proved that integration has several levels of development. Interaction at the level of enterprises and organizations (first level) – directly to producers of goods and services. The integration of the economies of the main links of different countries is complemented by the interaction at the country level (the second level). The third level of development of integration processes – interaction at the level of parties and organizations, social groups and individuals from different countries – can be defined as a social and political one. Fourth level – is the level of the actual integration group as an economic community, with its characteristics and peculiarities. It was noted that today is used by political science approaches to the study of integration. It is important to the following principles: federalism, functionalism, communicative approach, and others.

Keywords

Integration, levels, approaches, studies, European integration, politics, economics, features.

Актуальність теми дослідження. Починаючи з др. пол. ХХ ст. відбувається поглиблення світових інтеграційних процесів. На поч. ХХІ ст. інтеграція стає одним із домінуючих чинників

¹ Доцент кафедри країнознавства та міжнародних відносин Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Email: olexander.f.motsyk@gmail.com

сучасних міжнародних відносин. Із закінченням соціалістичної епохи у Центрально-Східній Європі відкрилась можливість трансформації централізованої планової економіки в ринкову, а також політичної і економічної інтеграції Центрально-Східної і Західної Європи. Аналіз інтеграційних процесів, що стали стратегічно важливими для подальшого успішного розвитку країн цього регіону, надзвичайно важливий для розуміння особливостей українсько-польських відносин у контексті євроінтеграційних прагнень України та досвіду Польщі в реалізації цього процесу.

Зважаючи на актуальність та перспективність теми дослідження ставимо за мету здійснити наукові розвідки щодо трактування та методологічних підходів до вивчення інтеграційних процесів в Європейському Союзі.

Інтеграційні процеси є надзвичайно диференційованими. Інтеграція може відбуватися на різних рівнях: індивідуальному, регіональному, внутрішньодержавному, міждержавному, глобальному тощо. Також виділяють різні форми інтеграції: політичну, економічну, інформаційну, культурну та інші². Міжнародні інтеграційні процеси впливають на формування не лише регіональних міжнародних систем і становлення нового міжнародного порядку, а й окремих суспільств та держав, їхньої внутрішньої політики, на життя окремої людини. Через таку різноманітність інтеграційних процесів ускладнюється проблема їхнього глибинного пізнання. Більше того як стверджує Ю. Тиркус, інтеграційні процеси становлять складне і суперечливе явище, яке розвивається внаслідок протистояння різних держав, їхніх цінностей, інтересів та в процесі пошуку політичного компромісу. Суперечності відіграють роль джерела розвитку інтеграції. Кожна спіраль ускладнень дає поштовх, суттєвий імпульс до зростання інтелектуального, наукового і політичного потенціалу учасників співтовариства з метою подолання існуючих бар'єрів. Подолання суперечностей стимулює вихід країн-учасниць на новий рівень політичного мислення. Отже, дослідження інтеграційних процесів дасть можливість виявити основні перешкоди, що гальмують інтеграційний розвиток, усвідомити асиметричні позиції в тенденціях до об'єднання і тим самим попередити гальмування соціально-політичного розвитку³.

Таким чином, ставимо завдання дослідити підходи до визначення категорії «інтеграція», з'ясувати сутність та особливості процесу європейської інтеграції. У науковій літературі існує велика кількість визначень терміна «інтеграція». Зокрема, *інтеграція* (від лат. *integro* – відновлення, об'єднання в єдине ціле) – це процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій⁴. Вітчизняний політологічний словник трактує категорію «інтеграція» наступним чином: «Інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам»⁵.

Один із лідерів флорентійської школи політологічних досліджень Дж. Сарторі під інтеграцією розуміє певний кінцевий результат, або процес, або функцію, здійснювану відповідними агентами (наприклад, державами, партіями, групами інтересів тощо). Однак вчений вказує, що в західних політичних системах термін «інтеграція» не застосовується до будь-якого виду «з'єднання» і будь-якого типу «злиття»⁶. Наприклад, американські вчені, як правило, заперечують, що інтеграція має хоч якесь відношення до «одноманітності, що нав'язується примусово». Навпаки, вони схильні вважати, що для інтеграції необхідно плюралістичне суспільство і що вона, у свою чергу, породжує його. І безумовно, для того, щоб домогтися максимального рівня єднання і згуртованості при мінімальному використанні примусу, має бути інтегруючий агент⁷.

² Тиркус Ю.С. (2013), Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції, Вісник СевНТУ: зб. наук. пр., Вип. 145, Серія: Політологія, Севастополь, с.100-104.

³ Там само, с.100.

⁴ Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. (2005), за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антоноюка, К.: МАУП, с.88.

⁵ Там само, с. 114.

⁶ Тиркус Ю.С. (2013), Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції, Вісник СевНТУ: зб. наук. пр., Вип. 145, Серія: Політологія, Севастополь, с.101.

⁷ Сарторі Дж. (2003), Искажение концептов в сравнительной политологии (III), Полис, № 5, С. 72.

Професор університету Вісконсіна Л. Ліндберг у своїй роботі «Політична динаміка європейської економічної інтеграції» визначає інтеграцію як «...процес, за допомогою якого нації утримуються від бажання і здатності проводити незалежну один від одного зовнішню і в ключових аспектах внутрішню політику, прагнучи натомість приймати спільні рішення, або ж делегувати процес прийняття рішень новим центральним органам». А також, на його думку, інтеграція – це «процес, за допомогою якого політичні актори в різних галузях намагаються переорієнтувати свої очікування і політичну активність на новий центр»⁸.

Оскільки з усіх форм інтеграції предметом нашого дослідження є політична інтеграція, з'ясуємо можливі варіанти трактування цього терміну. Так, американська школа стверджує, що це поняття з'явилося не раніше 1942 р., хоча інтеграційні процеси мали місце в історії людства і раніше. А у спеціалізованих політологічних дослідженнях поняття «політична інтеграція» увійшло до наукового обігу на початку 50-х рр. минулого століття⁹. Американці Дж. Плено, Р. Ріггза та Х. Робін визначають політичну інтеграцію як «процес, за допомогою якого дві або більше політичних одиниць посилюють між собою контакти у напрямку взаємної співпраці»¹⁰. В якості бажаного або логічного кінцевого результату інтегративного процесу часто розглядається політичне об'єднання. Політична інтеграція вимагає формальних чи неформальних інститутів для прийняття спільних рішень. Крім того, інтеграція припускає високий рівень ведення *справ* (англ. – *transactions*) між політичними одиницями, а також зростає усвідомлення спільності інтересів і цінностей». Один із засновників школи неофункціоналізму Е. Хаас розглядав політичну інтеграцію як «процес, у ході якого громадян переконують переорієнтувати свою політичну лояльність і активність з держави на новий центр, інститути якого володіють або претендують на володіння вищою юрисдикцією над існуючими національними державами»¹¹.

Інтеграція має декілька рівнів свого розвитку. Взаємодія на рівні підприємств та організацій (перший рівень) – безпосередніх виробників товарів та послуг – тут виникають інтеграційні зв'язки в основних сферах відтворення, здійснюється структурна перебудова національних економік, що веде до їхнього взаємодоповнення і переплетення. З цієї причини зростання обсягів і розгалуження структур взаємної торгівлі, міжнародний рух капіталу, науково-виробнича кооперація, міграція робочої сили є вирішальними факторами розвитку інтеграційних процесів в цілому.

Інтегрування основних ланок економік різних країн доповнюється взаємодією на рівні держав (другий рівень). Така взаємодія здійснюється, по-перше, шляхом утворення умов інтеграційних процесів державними структурами, по-друге, безпосередньою участю державних підприємств та організацій у міжнародному економічному співробітництві. Третій рівень розвитку інтеграційних процесів – взаємодія на рівні партій та організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн – може бути визначений як соціально-політичний. Така взаємодія має суспільний характер, змістом якого є утворення та розвиток політичних, релігійних, культурних, людських та інших передумов міждержавної інтеграції.

Нарешті, четвертий рівень – це рівень власне інтеграційного угруповання як економічної спільності з властивими їй характерними рисами та особливостями. Будучи результатом міждержавного об'єднання, інтеграційне угруповання починає виступати як якісно нове та відносно самостійне утворення, що формує свою власну систему відносин як з кожним учасником об'єднання, так і поза ним. При цьому важливе значення мають чітке розмежування повноважень економічного угруповання як цілого та його окремих учасників, визначення умов взаємодії інтеграційної спільності з третіми державами, іншими міждержавними організаціями.

Як до інтеграції, так і до європейських інтеграційних процесів застосовують політологічні підходи. Першим підходом є *федералізм*, який сформувався наприкінці Другої світової війни і виступає за інтеграцію у правовому та інституційному значеннях. Федералізм відстоює думку,

⁸ Lindberg L.N. (1963), *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford Univ. Press., p.6.

⁹ Миронов В.И. (2007), Специфика развития промышленной интеграции в Российской Федерации, *Эконом. вестник Ростовского гос. ун-та*, Т. 5, № 4, Ч. 3, С. 21–25.

¹⁰ Jack C. Plano, Robert Edwon Riggs, Helenan S. Robin (1982), *The Dictionary of Political Analysis*, ABC-Clio, p.65.

¹¹ Haas E.B. (1961), *International Integration: the European and the Universal Process*. International Organization, Vol. 15, № 3, P. 369.

що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, і як результат інтеграції. Як зазначає Ч. Пентланд у праці «Міжнародна теорія та європейська інтеграція» кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень»¹². Вчений виділяє дві особливості федералістського підходу: соціологічний, детермінований соціальною активністю людей, та конституційний – встановлення конституційного «проекту» для пом'якшення централізованих дій держави. Він зауважує, що саме з них і почався розвиток різних напрямків у інтеграційній теорії.

Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно. Звертаємо увагу на те, що децентралізація там, «де це необхідно», становить зміст одного із основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидарності. На думку українського науковця Ю. Тиркуса, основним недоліком класичного федералізму є те, що його прихильники вважали можливим швидке інституційно-конституційне оформлення об'єднання держав¹³. Кінцева мета федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав, яка, водночас, проголошується як необхідна умова для початку інтеграційного процесу.

Наступним політичним підходом до пояснення європейських інтеграційних процесів є *функціоналізм*, що представлений у працях Д. Мітрані¹⁴. Вчений обґрунтував необхідність трансформації й оновлення уявлень про систему міжнародних відносин і запропонував так звану «функціональну альтернативу», що має на меті створення світової спільноти. Д. Мітрані виступає проти ідеї створення федерації та управління континентального масштабу і доводить недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації». Він стверджує, що міжнародні організації набувають вагомий ролі та значення і стають новими суб'єктами міжнародних відносин, формуючи мережу в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин.

Одна із головних ідей функціоналізму полягає в тому, що міжнародна інтеграція повинна бути максимально деполітизованою, а ефективне співробітництво держав та запобігання конфліктів можуть і повинні бути досягнуті шляхом концентрації зусиль у першу чергу на спільних для всіх питаннях добробуту (як у всесвітньому масштабі, так і на національному рівні). Згідно з функціоналізмом, інтеграційна динаміка приводить до появи функціональних організацій, що володіють конкретними повноваженнями, делегованими безпосередньо самими державами. Кінцевим продуктом інтеграції є створення функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати і без загальної політичної надбудови¹⁵.

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60-70-х рр. ХХ ст. *неофункціоналізму*. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса. Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у сферах «низької» та «високої» політики, але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу¹⁶.

¹² Pentland C. (1973), *International Theory and European Integration*. London: Faber and dFaber, p.147.

¹³ Тиркус Ю.С. (2013), Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції, Вісник СевНТУ: зб. наук. пр., Вип. 145, Серія: Політологія, Севастополь, с.100-104

¹⁴ Mitran D.A. (1966), *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books, 221 p.

¹⁵ Тиркус Ю.С. (2013), Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції, Вісник СевНТУ: зб. наук. пр., Вип. 145, Серія: Політологія, Севастополь, с.100-104

¹⁶ Haas E.B. (1961), *International Integration: the European and the Universal Process*. International Organization, Vol. 15, № 3, P. 366–377

Як вважає М. Вахудова¹⁷, складна взаємодія між внутрішніми та зовнішніми аспектами європейської інтеграції означає, що розширення ЄС розглядається, як один з найбільш ефективних інструментів зовнішньої політики. З точки зору європейської зовнішньої політики, розширення можна розглядати через дві основні функції. По-перше, вона діє як інструмент, за допомогою якого ЄС може прагнути до зміцнення стабільності у своєму найближчому оточенні. У своїй політиці ЄС діє аналогічно будь-якій регіональній владі, яка зацікавлена у збереженні стабільності на її теренах¹⁸. ЄС часто використовує розширення в якості інструменту стабільних і демократичних перетворень своїх сусідів. Так було у випадку з Грецією, Португалією та Іспанією, і та ж логіка застосовується при розширенні на схід. ЄС не може почувати себе в безпеці і продовжують процвітати, якщо решта континенту знаходиться в низхідній фазі до збільшення нестабільності і злиднів. Цей аргумент є основною лінією європейської стратегії безпеки, відправною точкою для політики ЄС щодо нових сусідів¹⁹.

По-друге, процес розширення діє як канал, через який ЄС, як вважає І. Маннерс²⁰, може проєктувати свої норми і цінності, Європи таким чином підкреслює свою ефективність і легітимність. Тільки завдяки унікальному поєднанню «батога і пряника» ЄС може здійснювати сильний нормативний вплив на своїх партнерів. Ключовим моментом тут є усвідомлення того факту, що розширення ЄС це не тільки креслення географічних кордонів, це також встановлення, передача і поширення цінностей, норм і правил ЄС. Такою думки дотримуються такі фахівці як Р. Аальто²¹, Т. Крістіансен та інші²², Т. Дієз і Р. Уйтмен²³; Л. Фрііс і А. Мерфі²⁴; С. Лавенекс²⁵; М. Сміт²⁶. Так, наприклад, Т. Крістіансен стверджує, що це може призвести до певної «розмитості» у складі ЄС, а такі важливі цінності як законодавство, єдиний ринок та Шенгенська угода поширюються за її межі лише через підготовку до вступу до Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Цей факт пояснює також «імперська аналогія» О. Уівера, відповідно до якого «ЄС-імперія може встановити своє панування через різні зони порядку»²⁷. Імперських аналогія ЄС доречна, коли мова йде про прийняття нових членів. Якщо використовувати термінологію М. Сміт, ЄС може змінити свої транзакційні кордони з метою задоволення потреб своїх нових сусідів і у той же час прагнуть зберегти цілісність своїх інституціональних і правових кордонів²⁸. Таким чином, ЄС прагне використовувати створення нових «сірих зон» в Європі для того,

¹⁷ Vachudova, M.A. (2005) *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism* (Oxford & New York, Oxford University Press)

¹⁸ Missiroli, A. (2004) 'The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership', in Dannreuther, R. (ed.) (2004) *European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy* (London & New York, Routledge)

¹⁹ European Commission (2003) *Wider Europe—Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104 final, 11 March, URL:: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf, accessed 18 June 2008;

Haukkala H. (2008), *The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy/ Europe-Asia Studies*, Vol. 60, № 9, P. 1603-1604

²⁰ Manners, I. (2002) 'Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?', *Journal of Common Market Studies*, 40, 2

²¹ Aalto, P. (2006) *European Union and the Making of a Wider Northern Europe* (London & New York, Routledge)

²² Christiansen, T., Petite, F. & Tonra, B. (2000) 'Fuzzy Politics around Fuzzy Borders: The European Union's "Near Abroad"', *Cooperation and Conflict*, 35, 4

²³ Diez, T. & Whitman, R. (2002) 'Analysing European Integration: Reflecting on the English School-Scenarios for an Encounter', *Journal of Common Market Studies*, 40, 1

²⁴ Friis, L. & Murphy, A. (1999) 'The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries', *Journal of Common Market Studies*, 37, 2

²⁵ Lavenex, S. (2004) 'EU External Governance in «Wider Europe»', *Journal of European Public Policy*, 11, 4

²⁶ Smith, M. (1996) 'The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order', *Journal of Common Market Studies*, 34, 1. 13-17

²⁷ Waver, O., (1997) 'Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-Nation-State Imperial Systems', in Tunander, O., Baev, P. & Einagel, V.I. (eds) (1997) *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (Oslo & London, PRIO & Sage)

²⁸ Smith, M. (1996) 'The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order', *Journal of Common Market Studies*, 34, 1. 13-17

щоб управляти проблемами, які виникають на сусідніх територіях, державах без надання їм повного членства та європейської ідентичності²⁹.

Але попередній досвід уже показав, що ЄС не буде успішним в проектуванні та реалізації своєї влади в тому випадку, коли повне членство певної країни не буде на порядку денному. Вплив ЄС є виправданим тільки за умови стимулювання до вступу. Як тільки цей процес стає не доступним, ситуація докорінно змінюється, і здатність ЄС впливати на реформи стає обмеженою, як вважають Бретертон і Воглер³⁰.

Ще одним теоретичним підходом у дослідженні європейських інтеграційних процесів є *комунікативний підхід*, розроблений К. Дойчем. Він базується на принципі «ізоморфізму». Принцип «ізоморфізму» полягає в тому, що всі соціальні процеси, включаючи стосунки між окремими групами людей і навіть націями, підпорядковуються ідентичним закономірностям, логічним висновкам кібернетики³¹. Суб'єктами міжнародних відносин є нації, держави, а не окремі особи чи групи людей. Народи виявляються інтегрованими у міру того, як вони стають взаємозалежними. К. Дойч вважає, що взаємозалежність між націями набагато слабша, ніж усередині нації. Якщо рівень комунікаційних зв'язків на певній території є особливо інтенсивним, то тут виникає так зване політичне співтовариство. Інтеграція – це розвиток мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними. К. Дойч розглядає інтеграційні процеси з позиції комунікативної взаємодії між націями та державами, тобто як сукупність соціальних взаємозв'язків.

Висновок. Таким чином, як зазначає М. Шульга³², врахування всього розмаїття підходів та позицій, які мають місце у вивченні сучасних політичних євроінтеграційних процесів є важливою умовою як розуміння складності й динамічності останніх, так і долучення українських науковців до європейських студій, що присвячені осмисленню цих процесів. А, відтак, й до сучасного дискурсу європейського будівництва. Визначальною рисою розвитку наукового студіювання євроінтеграційних процесів є істотне розширення його проблематики. Прикметна ознака новітніх інтеграційних теорій, які мають адекватно пояснювати сучасні процеси і окреслювати напрямки подальшого їх розвитку, – усвідомлення поліваріантності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин.

Список джерел

1. Миронов В.И. (2007), Специфика развития промышленной интеграции в Российской Федерации, Эконом. вестник Ростовского гос. ун-та, Т. 5, № 4, Ч. 3, С. 21–25.
2. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. (2005), за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка, К.: МАУП, 792 с
3. Сартори Дж. (2003), Искажение концептов в сравнительной политологии (III), Полис, № 5, С. 67–77.
4. Тиркус Ю.С. (2013), Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції, Вісник СевНТУ: зб. наук. пр., Вип. 145, Серія: Політологія, Севастополь, с.100-104
5. Шульга М. (2012), Підходи та позиції у дослідженні сучасних політичних євроінтеграційних процесів, Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації», №2, с. 132.
6. Aalto, P. (2006) *European Union and the Making of a Wider Northern Europe* (London & New York, Routledge).

²⁹ Palosaari, T. (2001) 'Comment: Northern Dimension as a Tool for Building Grey Zones between Membership and Non-Membership', in Ojanen, H. (ed.) (2001) *The Northern Dimension: Fuel for the EU? Programme on the Northern Dimension of the CFSP No. 12* (Helsinki & Berlin, The Finnish Institute of International Affairs and Institut für Europäische Politik);

Haukkala H. (2008), *The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy/ Europe-Asia Studies*, Vol. 60, № 9, P. 1603-1604

³⁰ Bretherton, C. & Vogler, J. (2006) *The European Union as a Global Actor*, 2nd edn (London & New York, Routledge), p.137.

³¹ Deutsch K.W. (1957), *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* / K.W. Deutsch (et. al.), Princeton: Princeton University Press, 356 p

³² Шульга М. (2012), Підходи та позиції у дослідженні сучасних політичних євроінтеграційних процесів, Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації», №2, с. 132

7. Bretherton, C. & Vogler, J. (2006) *The European Union as a Global Actor*, 2nd edn (London & New York, Routledge).137
8. Christiansen, T., Petite, F. & Tonra, B. (2000) 'Fuzzy Politics around Fuzzy Borders: The European Union's "Near Abroad"', *Cooperation and Conflict*, 35, 4.
9. Deutsch K.W. (1957), *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* / K.W. Deutsch (et. al.), Princeton: Princeton University Press, 356 p.
10. Diez, T. & Whitman, R. (2002) 'Analysing European Integration: Reflecting on the English School-Scenarios for an Encounter', *Journal of Common Market Studies*, 40, 1.
11. European Commission (2003) *Wider Europe—Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104 final, 11 March, URL:: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf, accessed 18 June 2008.
12. Friis, L. & Murphy, A. (1999) 'The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries', *Journal of Common Market Studies*, 37, 2.
13. Haas E.B. (1961), *International Integration: the European and the Universal Process*. *International Organization*, Vol. 15, № 3, P. 366–377.
14. Haukkala H. (2008), *The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy/ Europe-Asia Studies*, Vol. 60, № 9, P. 1603-1604
15. Jack C. Plano, Robert Edwon Riggs, Helenan S. Robin (1982), *The Dictionary of Political Analysis*, ABC-Clio,. 197 p.
16. Lavenex, S. (2004) 'EU External Governance in "Wider Europe"', *Journal of European Public Policy*, 11, 4.
17. Lindberg L.N. (1963), *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford Univ. Press,. 367 p.
18. Manners, I. (2002) 'Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?', *Journal of Common Market Studies*, 40, 2.
19. Missiroli, A. (2004) 'The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership', in Dannreuther, R. (ed.) (2004) *European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy* (London & New York, Routledge).
20. Mitrany D.A. (1966), *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books, 221 p.
21. Palosaari, T. (2001) 'Comment: Northern Dimension as a Tool for Building Grey Zones between Membership and Non-Membership', in Ojanen, H. (ed.) (2001) *The Northern Dimension: Fuel for the EU? Programme on the Northern Dimension of the CFSP No. 12* (Helsinki & Berlin, The Finnish Institute of International Affairs and Institut für Europäische Politik).
22. Pentland C. (1973), *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber,. 346 p.
23. Smith, M. (1996) 'The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order', *Journal of Common Market Studies*, 34, 1. 13-17
24. Vachudova, M.A. (2005) *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism* (Oxford & New York, Oxford University Press).
25. Waver, O., (1997) 'Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-Nation-State Imperial Systems', in Tunander, O., Baev, P. & Einagel, V.I. (eds) (1997) *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (Oslo & London, PRIO & Sage).

References

1. Myronov V.Y. (2007), *Spetsyfyka razvytyya promyshlennoy yntehratsyy v Rosyyskoy Federatsyy*, *Эконом. vestnyk Rostovskoho hos. un-ta*, T. 5, # 4, Ch. 3, S. 21–25.
2. *Politolohichnyy slovnyk: navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* (2005), za red. M.F. Holovatoho ta O.V. Antonyuka, K.: MAUP, 792 s
3. Sartory Dzh. (2003), *Yskazhenye kontseptov v sravnytel'noy polytolohyy (III)*, *Polys*, # 5, S. 67–77.
4. Tyrkus Yu.S. (2013), *Teoretychni zasady doslidzhennya protsesiv politychnoyi intehratsiyi*, *Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr.*, Vyp. 145, Seriya: Politolohiya, Sevastopol', s.100-104

5. Shul'ha M. (2012), Pidkholdy ta pozytsiyyi u doslidzhenni suchasnykh politychnykh yevrointehratsiynykh protsesiv, Ukrayins'kyy naukovyy zhurnal «Osvita rehionu. Politolohiya. Psykholohiya. Komunikatsiyyi», #2, s. 132.
6. Aalto, P. (2006) *European Union and the Making of a Wider Northern Europe* (London & New York, Routledge).
7. Bretherton, Ts. & Vogler, J. (2006) *The European Union as a Global Actor*, 2nd edn (London & New York, Routledge). 137
8. Christiansen, T., Petite, F. & Tonra, B. (2000) 'Fuzzy Politics around Fuzzy Borders: The European Union's "Near Abroad"', *Tsooperation and Tsonflikt*, 35, 4.
9. Deutsch K.W. (1957), *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* / K.W. Deutsch (et. al.), Princeton: Princeton University Press, 356 p.
10. Diez, T. & Whitman, R. (2002) 'Analysing European Integration: Reflecting on the English School-Scenarios for an Encounter', *Journal of Common Market Studies*, 40, 1.
11. European Commission (2003) *Wider Europe—Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104 final, 11 March, URL: http://ets.europa.eu/world/enp/pdf/tcom03_104_en.pdf, accessed 18 June 2008.
12. Friis, L. & Murphy, A. (1999) 'The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries', *Journal of Common Market Studies*, 37, 2.
13. Haas E.B. (1961), *International Integration: the European and the Universal Process*. *International Organization*, Vol. 15, # 3, P. 366–377.
14. Haukkala H. (2008), *The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy/ Europe-Asia Studies*, Vol. 60, # 9, P. 1603-1604
15. Jantsch, P., Robert Edwonn Riggs, Helen S. Robin (1982), *The Dictionary of Political Analysis*, ABTS-Title, 197 p.
16. Lavenex, S. (2004) 'EU External Governance in "Wider Europe"', *Journal of European Public Policy*, 11, 4.
17. Lindberg L.N. (1963), *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford Univ. Press., 367 p.
18. Manners, I. (2002) 'Normative Power Europe: A Tradition in Terms?', *Journal of Common Market Studies*, 40, 2.
19. Missiroli, A. (2004) 'The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership', in Dannreuther, R. (ed.) (2004) *European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy* (London & New York, Routledge).
20. Mitrany D.A. (1966), *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chittago: Quadrangle Books, 221 p.
21. Palosaari, T. (2001) 'Comment: Northern Dimension as a Tool for Building Grey Zones between Membership and Non-Membership', in Ojanen, H. (ed.) (2001) *The Northern Dimension: Fuel for the EU? Programme on the Northern Dimension of the EUSP No. 12* (Helsinki & Berlin, The Finnish Institute of International Affairs and Institut für Europäische Politik).
22. Pentland Ts. (1973), *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber., 346 p.
23. Smith, M. (1996) 'The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order', *Journal of Common Market Studies*, 34, 1. 13-17
24. Vachudova, M.A. (2005) *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism* (Oxford & New York, Oxford University Press).
25. Waver, O., (1997) 'Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-Nation-State Imperial Systems', in Tunander, O., Baev, P. & Einagel, V.I. (eds) (1997) *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (Oslo & London, PRIO & Sage).